

ФЕНОМЕН ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СИСТЕМА ЦІННОСТЕЙ У СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ВИМІРАХ

Лісовський П.М. (м. Київ)

Анотація

В статті дається аналіз феномена духовної безпеки як системи цінностей у соціокультурних аспектах; духовної культури як соціального феномена її сутності; умов виникнення, функцій, напрямків розвитку; суспільного ідеалу як духовного прояву людського; цінностей як джерела протиріч та соціальної напруги; культури мови в сучасних умовах суспільства.

In the article the analysis of the phenomenon of spiritual safety as a system of values in sociocultural aspects is given. The author examines the essence of spiritual culture; terms of its origin, functions, directions of development; public ideal as spiritual side of human existence; values as source of contradictions and social tension in the modern society.

Ключові слова

ДУХОВНА БЕЗПЕКА, ДУХОВНА КУЛЬТУРА, ЦІННОСТІ, СУСПІЛЬНИЙ ІДЕАЛ, КУЛЬТУРА МОВИ, СОЦІОКУЛЬТУРА

Вступ

Система цінностей входить до соціокультури, що сьогодні актуалізує складну багаторівневу сферу духовного виробництва, діалектично взаємодіючи з економікою, соціальною системою і політикою як інтеграції суспільства в формуванні духовної безпеки. Хоча культура є тільки одним із аспектів життя суспільства, але вона виступає центрооб'єднуючим фактором, взаємопов'язуючи всі інші підсистеми соціальної життєдіяльності і забезпечуючи духовну безпеку як генеративну цінність людського існування. Так, феномен духовної безпеки продукує в собі діалектичну взаємодію культури і економіки, ініціює «культуру праці», «ділову культуру», «господарчу етику», «культуру виробництва»; з політикою – політичну культуру, «дипломатію», «культуру адміністративного менеджменту» з соціальною системою – «культуру національних та міжнародних відносин», «культуру спілкування» тощо.

Мета статті: проаналізувати феномен духовної безпеки як системи цінностей; визначити сутність, напрямки розвитку і функції духовної культури; обґрунтувати суспільний ідеал як духовний прояв людського; з'ясувати роль цінностей як джерела протиріч та соціальної напруги; виявити напрямки оптимізації культури мови в сучасних умовах суспільства.

Обговорення проблеми

Однією із багатьох функцій культури як процесу і продукту духовної безпеки є вироблення і впровадження в суспільство таких елементів культури як цінності, норми, знання, значення і символи.

Зокрема, українські науковці під егідою І.Надольного, визначають культуру «через систему цінностей та ідей, що слугують для регулювання поведінки членів певного соціуму» [1].

Н. Смелзер трактує культуру як систему цінностей, уявлень, про життя і кодів поведінки, яка є загальною для людей, котрі зв'язані певним способом життя [2]. Російський дослідник К.Радугін вважає, що культура – це система колективних смислів, символів, цінностей, переконань, взірців і норм соціально – психологічної поведінки і орієнтирів взаємодії людей з середовищем існування, які вони виробляють в сумісному житті для підтримання певних структур діяльності і спілкування суспільства в цілому або притаманних конкретній групі людей [3]. На нашу думку, особливістю цінностей в забезпеченні духовної безпеки в соціокультурних аспектах є те, що вони виступають в суспільстві об'єднуючими, консолідуючими чинниками. Різним культурам притаманні різні цінності, бо кожний суспільний устрій встановлює, що є цінність, а що ні. Розв'язання проблеми предметного існування духовної безпеки як системи цінностей соціокультури, що виникли в суспільній свідомості у зв'язку з переходом до нового суспільного ладу, залишаються відкритими і потребують ретельного дослідження. Тому слід звернути увагу на системний аналіз причин тенденцій, явищ і процесів, які призводять до виникнення суперечностей і труднощів в духовній сфері розвитку суспільства, а також шляхів їх вирішення. Сьогодні ми знаходимось на межі пострадянських часів і побудови громадянської держави в Україні, що цілком зумовлює необхідність пошуку якісно нових підходів до вивчення вище вказаної проблеми. Враховуючи те, що Україна буде демократичне суспільство на ринкових засадах економіки, тому, як говорив наш пророк-мислитель Т.Г.Шевченко, потрібно «чужого навчатись і свого не цуратись». На наш погляд, маємо зосереджуватись на дослідженні українськими науковцями цінностей західних суспільств: механізмів їх формування, сприйняття їх різними соціальними групами, механізмів регуляції впливу на людей тощо. Отже, є нагальна потреба в розробці нової парадигми духовної безпеки в соціокультурних вимірах. Як стверджують дослідники, зокрема С.Чукот, духовна культура виникає як результат взаємодії загальнолюдського і національного. «Духовна культура являє собою не застиглий результат людської діяльності, а є процесом утворення і накопичення культурних надбань (не лише матеріальних, а й духовних), в яких втілюється все розмаїття людської природи, та які виникають у процесі духовного виробництва як окремої нації (народу), так і людства загалом» [4].

Заслуговують на увагу класифікації цінностей російських соціологів М.Маркевича та А.Радугіна і К.Радугіна. В них підходи до класифікації системи цінностей збігаються. Вони поділяють цінності на цінності смисложиттєві (уявлення про добро і зло, щастя, долю і феномен духовної безпеки як система цінностей у соціокультурних вимірах

сенс життя) і універсальні (життя, здоров'я, особиста безпека, добробут, сім'я, освіта, кваліфікація, правопорядок). М.Маркевич додає до універсальних цінностей ще цінності міжособистого спілкування (чесність, доброзичливість, порядність, взаємодопомога, терпимість, любов) і демократичні (свобода слова, совісті, партій, національний суверенітет, гарантії соціальної рівності і справедливості), класифікують їх як самостійні групи цінностей. Таким чином, на думку автора, ніщо в життєвому світі не може поступитись перед совістю і честю як морального закону. Крім того, М.А.Макаревич розширює спектр універсальних цінностей: право на власність, охорона прав материнства; свобода творчості; мова і культура. Розглядаючи духовну безпеку в контексті системи цінностей соціокультури як важливу наукову категорію, слід виділити у порівнянні з іншими цінностями те, що вона знаходиться під безпосереднім впливом інтересів людей. Це та цінність, без якої не можливе життя людей, яка передається із покоління в покоління, закріплюється і засвоюється в свідомості суспільства. Зазначимо, що для аналізу життєвого циклу цінностей суттєвим видається діалектичний підхід до теорії культурного розвитку, який розроблявся філософами І.Кантом та Г.Гегелем, а також їх багаточисельними послідовниками, серед яких найбільш відомими були К.Маркс і Г.Маркузе. Основний теоретичний постулат діалектичного підходу полягає в тому, що всі культурні взірці, які витворені людьми, являють собою кінцеві, тобто недовговічні явища. К. Маркс у передмові до "Критики політекономії" зазначає, що культурний розвиток являє собою послідовність стадій. Враховуючи той факт, що цінності є елементами культури, то ця теорія, з нашого погляду, може бути застосована і до системи цінностей.

На нашу думку, конфлікт цінностей складно піддається вирішенню, тому що стереотипи масової свідомості досить стійкі і змінити їх складно. Неможливо переконати тих, хто відмовляється прийняти нові правила життєдіяльності. Потрібно враховувати той факт, що суспільній свідомості притаманна консервативність щодо певних суспільних явищ, навіть якщо об'єктивні умови значно змінюються і викликають до життя нові відповідні ціннісно-нормативні уявлення. За усталеними ціннісними орієнтаціями і установками стоять принципи, позбутися яких важко або неможливо – адже останні формувалися із традицій, системи впевнень і вірувань, культурних стереотипів сім'ї, групи, спільноти, нації і порушення їх суттєво впливають на суспільну свідомість і самосвідомість особистості. Зміна свідомості – це складний тонкий та суперечливий процес. Чим сильніше закріплені старі типи ціннісних орієнтирів у свідомості особи, тим гостріше цей процес відбувається. Слід зазначити, що така ситуація веде до того, що нові цінності не сприймаються серйозно, не засвоюються органічно.

Стан сучасного суспільства, що трансформується, при якому одні певні цінності і норми вже не діють, може породжувати аномію (відчуження, безнормність “крайності”). Поняття аномії ввів в соціологію Е. Дюркгейм, який розкрив механізм здійснення в суспільстві розпаду цінностей, орієнтацій і норм, якщо вони еволюційно не замінюються актуальними. Результатом цього процесу є відчуття відокремлення, неприйнятності індивіда чи певної соціальної групи до загальноприйнятих цінностей суспільства. Аномія виникає внаслідок втрати людиною чітких (розважливих, уможлиблюючих) і переконливих стандартів поведінки і цілей життєдіяльності в умовах порушення і розладу певних соціальних, культурних, моральних цінностей і норм. Характерною ознакою аномійного стану соціальної системи слід визначити прискорений масовий процес маргіналізації індивідів, в результаті якого вони опиняються за межами тих соціальних спільнот, в яких перебували раніше. Диференціація суспільства веде до того, що певна його частина живе на межі бідності, ставлячи собі за мету лише фізіологічне виживання. Відповідно ці люди перебувають у стані глибокої соціальної деградації і не бачать майбутнього. Значна частина людей із звичайного способу існування опиняється в екстремальних умовах, які загрожують їм психологічними стресами, моральними деформаціями тощо. Це створює стан внутрішнього розладу і дезорієнтації, відчуття відлучення і втрати власного “я”, а значить, і осмисленої втрати зв'язку із зовнішнім світом. Наслідком такого стану можуть бути порушення закономірності, а також порушення норм по відношенню до самого себе (через п'янство, наркоманію, самогубство). Тобто індивід чи соціальна група знають про існування загальноприйнятих норм і ціннісних орієнтацій, які зобов'язують їх, і, разом з тим, байдуже чи негативно, а тому не дотримуються їх. Тільки за умови усвідомлення необхідності змін у суспільній свідомості, викликаних введенням духовної безпеки як системи цінностей культури, людина спроможна активно створювати нову структуру переваг і пріоритетів, а, відповідно, і адекватної поведінки згідно вимог часу.

Суспільний ідеал як духовний прояв людського

В суспільному ідеалі втілюється мрія про найсправедливішу організацію суспільства. Суспільний ідеал узагальнює в ідеях уявлення людей про досконалий суспільний устрій, що перетворює життя людей у структурно-впорядковану єдність цілеспрямованого процесу соціальної дії. На основі соціальних потреб і інтересів формуються ідеали особистості, які модифікуються у власні потреби, інтереси, цінності та мотиви поведінки станом особистого духу, що животворною силою “обвіює душу та тіло”. Шлях до нього пролягає через рефлексію, самоаналіз, самовиховання, самовдосконалення, через забезпечення органічної єдності принципів і реальних дій, Феномен духовної безпеки як система цінностей у соціокультурних вимірах

поставлених цілей і повсякденного способу життя. На нашу думку, механізм формування і становлення нового суспільного ідеалу детермінується стадією стану суспільства, оцінкою функціонування його різних систем; виникненням у суспільстві критичного ставлення до дійсності, що дозволить сформуванню розуміння необхідності конструювання нового суспільного ідеалу. Суспільний ідеал тільки тоді стане по-справжньому можливим для всіх членів суспільства, коли люди усвідомлять необхідність постановки і досягнення нових цілей, ідеалів. В основі суспільного ідеалу лежить інтегрована ідея духовної потреби в суспільній свідомості. Така суспільна ідея виражається і реалізується у відповідній ідеології. Термін “ ідеологія” було введено у ХІХ ст. для позначення комплексу ідей, які лежать в основі політики, соціальних відносин, економіки, етики. На думку Платона, ідея – це реальна причина й зразок існуючих речей. Платон вважав, що ідея не залежить від часу і простору, вона існує сама по собі як певний ідеальний світ, із якого вона проникає в людську свідомість як віддзеркалення справжнього (істинного), бути над буттям реальності. Оскільки індивід не спроможний цілком приборкати свої пристрасті, бажання та прагнення, не маючи достатньої на це сили волі, а отже, не може досягти досконалості, наблизитися до ідеалу, тому виникає необхідність у державотворенні та законодавстві. В умовах сьогоденної суспільної кризи в Україні відсутня єдина офіційна інтерпретація системи цінностей культури і відповідних соціальних норм, що розкриває діалектичний взаємозв'язок між суспільством і приватним життям індивіда, порушує їх взаємодію. Тому сучасні процеси демократизації нашого суспільства, формування в Україні нової системи соціальних відносин, нового суспільного ідеалу актуалізуються необхідністю переосмислення сутності і ролі ідеології.

Цінність як джерело протиріч та соціальної напруги

Якщо люди однієї соціальної групи вважають нові цінності непотрібними, несправедливими чи неефективними і активно намагаються змінити ціннісні позиції інших соціальних груп суспільства щодо заборони нововведення, то може виникнути конфліктна взаємодія. Крім того, для більш глибокого розуміння суперечності, прийняття нових цінностей, необхідно, на нашу думку, враховувати той факт, що нові цінності можуть не сприйматися і в межах однієї системи соціальних цінностей.

В основі цього твердження – об'єктивне існування протилежності думок, розходження в поглядах навіть близьких по духу людей, однодумців. Відповідно, введення нових взірців поведінки, обумовлених сучасними цінностями, які протиставляються існуючому звичному способу життя, супроводжуються змінами в психологічному стані суспільства, що детермінує почуття тривожності, занепокоєння. Тривожність, у свою чергу, породжує стан

напруженості, яка може бути як конструктивною, так і деструктивною. Конструктивна – мобілізує людей до активного освоєння духовних цінностей, норм, а деструктивна – спонукає до агресії, відмови від освоєння цінностей і норм, до їхньої руйнації. Психологічна основа опору - звички і інерція, страх перед невідомим. Завдяки своїй пасивності і консервативності люди значно довше зберігають в собі залишки старих культурних форм, втрачаючи при цьому актуальність, силу свого авторитету. Коли нова цінність починає усвідомлено сприйматися більшістю соціальних груп суспільства як важливий та ефективний елемент духовної культури і витримує конкуренцію з існуючими цінностями, тоді вона витісняє необхідність, користування старою цінністю і стає часткою діючої культури, і як наслідок, у суспільній свідомості відбувається становлення, прийняття нової цінності, що глибоко входить в ментальність людей, у сформовані інститути і організаційні структури, тобто, в суспільстві відбувається інтенсивне користування цінностями. Суспільство як динамічна система, безперервно саморозвивається, саморегулюється під впливом суспільних процесів і еволюції індивідів, постійно оновлюється змінами, які відбуваються в економічній, соціальній, політичній, інформаційній сферах як духовної потреби і поведінки людей. Саме духовна безпека надає цілісного прояву в змінах ідей, ціннісних орієнтирів, установок і норм в поведінці людей, що детермінує, зокрема, суперечності в існуючих цінностях. На зміну одним соціальним цінностям приходять інші в силу динаміки розвитку суспільства, але є вічні цінності як гуманістичні ідеали любові, добра і злагоди. При цьому слід зазначити, що цінність повністю не зникає, а переходить в новий якісний стан, стає основою для нового духовного елемента. Не дивлячись на те, що зміст нової цінності буде суттєво відрізнятися від її попереднього змісту і нова цінність стане грати принципово нову роль в житті суспільства. Вона обновляє певні елементи старої цінності “у форматі сталого буття” як магістрального напрямку життєвої дії. Таким чином, перехід до нових суспільних відносин детермінує утвердження нових соціальних цінностей, адже в суспільстві поступово накопичуються якісно нові проблеми, що вимагають для свого вирішення нові еталонні зразки і духовні цінності, тобто відбувається теоретичне осмислення сутності сучасного суспільства, закономірностей його розвитку, розробка стратегії соціального поступу в комунікативній опосередкованості духовної безпеки.

Культура мови в сучасних умовах суспільства

В сучасних умовах запровадження української мови, що формується на діалектах у всіх сферах суспільного життя, є необхідним й пріоритетним атрибутом духовної безпеки при формуванні незалежної держави. В цьому аспекті завдання органів державної влади, на нашу думку, створити такі умови, за яких Феномен духовної безпеки як система цінностей у соціокультурних вимірах

державна мова консолідує громадян в єдину державу, а пересічна людина усвідомить, що українська мова - це історично утворена мова нашої нації, маючи цілісні глибокі історичні коріння, власні культурні народні традиції, власну історію, бо, на думку автора, де “коріння, там і насіння”, а, іншими словами, чим більше людина знає про минуле і сучасне свого народу, держави, тим надійними і ґрунтовнішими виявляються її судження про майбутнє. Таким чином, високого соціального статусу людина спроможна набувати завдяки внутрішнім духовним потенціальним можливостям (“свободною волею”). Тут варто наголосити на те, що людині (людям) необхідна впевненість в позитивних наслідках суспільних перетворень, маючи віру у власні сили волебажання, бо є одна мова - це мова серця, розуму і багатства душі (ментальності). Адже сьогодні відбувається загроза духовної деградації серед різних верств людини (людей) відповідними засобами маніпуляції свідомістю. Це, насамперед, транслювання по телебаченню різного роду західних “бойовиків”, “еротики”, випуск бульварної літератури, де на першому плані ідеологія бачення не людини в людському, а певного засобу. Тому слід пам'ятати вислів: “Людині притаманне людське, а машині – машинне”. Варто зазначити, що, зокрема, в українській ментальності справді посилювались методи впливу на виховання через моралізаторство і просвітництво, та утвердження філософії як найважливішої любові до мудрості серед інших наук. Ці принципи наявні, як певний результат, і у житті та способі мислення образами Г.С.Скороводи, генія – науковця, який успішно закінчив Києво-Могилянську академію, був зарахований співаком для придворної академії у Петербурзі, працював і у складі дипломатичної місії в Угорщині, Словаччині, Австрії, і викладачем риторики, володів слов'янськими, німецькою, латинською, давньогрецькою та давньоєврейською мовами, був знайомий з вченнями давньогрецьких трактатів, своїми поглядами визначив пріоритетні напрями всього подальшого розвитку етнічних філософських вчень. З софійністю тісно пов'язані міркування Г.С. Скороводи про те, що “насіння всіх наук ховається всередині людини” [5], результатом філософствування повинне стати життя, яке будується відповідно до вимог щастя людського, визначення національної просвіти як прояву прадавнього українського архетипу етичної цінності кожного члена суспільства. Отже, духовній безпеці, що базується на духовній культурі, наявні відповідні загальнолюдські принципи, які доповнюються етнічною етикою сорому, та цілком визначають пріоритет духовного (свідомого), освіченості, естетизму, моралізаторства у формуванні індивідуальних цінностей. Ці цінності покликані, насамперед, вдосконалити кожну конкретну людину, наповнити її моральну свідомість.

Висновки

Таким чином, прагнення створити сенсожиттєві цінності досягнення щастя, істини через народне уявлення мистецтва життя в якості життєтворчості – природовідповідність, культуровідповідність, універсалізм, поміркованість, толерантність, психологічну рухливість, антеїзм, естетизм, артистизм, персоналізм, благочестя, просвітництво, любов до ближніх, творча праця, віра, воля, слово, закон, відповідальність – значущою мірою прогнозуються у майбутнє сучасного суспільства.

Перспективи подальших досліджень:

- ✓ аналіз духовної безпеки як різновиду національної безпеки;
- ✓ аналіз напрямів оптимізації духовної безпеки в умовах глобалізації.

Джерела

1. Філософія: Навчальний посібник / Надольний І.Ф., Андрущенко В.П., Бойченко І.В., Розумний В.П. / За редакцією Надольного І.Ф. К.: Вікар, 1997.- 584с.
2. Слезлер Н. Социология. Научн. ред. В.А. Ядов- М.: Феникс, 1994.- 687с.
3. Радугин К.А. Введение в менеджмент: социология организаций и управления.- Воронеж, Высшая школа предпринимателей, 1995.- 196с.
4. Чукут С.А. Генеза духовної культури (управлінський вимір).- К.: Видавництво УАДУ, 1999.- 255с.
5. Скоровода Григорій. Т.2 // Повне зібрання творів у 2-х т. – К.: Наукова думка, 1973. – 573с.
6. Дзьобань О.П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення): Монографія. – Харків: „Константа”, 2006. – 440 с.
7. Піреєва Г.І. Традиції в умовах соціальних трансформацій: Автореф. дис... канд.філос.наук: 09.00.03. – Харків, 1999. – 20 с.

Стаття надійшла 16.01.2007 р.